

TALABALAR TOMONIDAN MEDIAAXBOROTNI IDROK ETISH VA BAHOLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

ADIZOVA MUXABBAT MUXITDINOVNA

Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda talabalarning mediaaxborotni idrok etishi va baholashi bilan bog'liq psixologik xususiyatlar tahlil qilinadi. Raqamli muhitda axborotning ko'pligi, tez tarqalishi va emotsional jihatdan boy shaklda taqdim etilishi talabaning diqqat, idrok, tushunish va baholash jarayonlariga ta'sir ko'rsatishi yoritiladi. Mediaxabar mazmunini anglashda subyektiv semantik tizim, avvalgi tajriba va individual kognitiv xususiyatlarning o'rni ko'rsatib beriladi. Shuningdek, axborotni baholashda manba ishonchliligi, dalillarni tekshirish, muqobil ma'lumotlarni qiyoslash va refleksiv nazoratning ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: mediaaxborot, idrok, baholash, talaba, psixosemantik tahlil, kognitiv jarayon, refleksiya, axborot manbasi, tanqidiy munosabat.

Raqamli axborot vositalarining jadal rivojlanishi natijasida talaba kundalik faoliyatining katta qismi turli mediaxabarlar bilan bog'lanib bormoqda. U o'quv jarayoni, ijtimoiy munosabatlar, ilmiy izlanish, yangiliklar va shaxsiy qiziqishlarga oid ma'lumotlarni turli raqamli platformalardan oladi. Biroq axborot hajmining ortishi uning mazmunini to'g'ri anglash va baholash imkoniyati ham avtomatik ravishda ortishini anglatmaydi. Aksincha, ma'lumotlarning tezligi va xilma-xilligi shaxsdan ularni saralash, muhim jihatlarini ajratish va ishonchliligini tekshirishga doir yanada murakkab psixologik faoliyatni talab qiladi.

Mediaaxborotni idrok etish jarayoni oddiy ko'rish yoki eshitish bilan cheklanmaydi. Talaba qaysi axborotga e'tibor qaratishini uning mavjud

ehtiyojlari, qiziqishlari, emotsional holati va avvalgi tajribasi belgilaydi. Ayniqsa, keskin sarlavha, noodatiy tasvir yoki kuchli emotsional mazmundagi xabar neytral ma'lumotga qaraganda tezroq diqqatni tortishi mumkin. Bunda tashqi jozibadorlik axborotning haqiqatga mosligi yoki ilmiy qiymatini bildirmaydi. Shu sababli mediaxabarni idrok etish bosqichidayoq talabaning selektiv diqqati va psixologik yo'nalganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborotni tushunish jarayoni idrokdan keyingi murakkab bosqich bo'lib, u mazmunni shaxsning mavjud bilim va tasavvurlari bilan bog'lash orqali amalga oshadi. Talaba matn yoki xabarda berilgan ma'lumotni shunchaki qabul qilmaydi, balki uni o'zining semantik tizimi doirasida talqin qiladi. Shu sababli bir xil xabar turli talabalarda turlicha mazmun kasb etishi tabiiy holatdir. A.M. Jabbor matnni psixolingvistik tahlil qilishga bag'ishlangan ishida matn materialini qabul qilish va tushunishda shaxsning ichki psixologik jarayonlari, ma'no hosil qilish va mazmunni qayta ishlash mexanizmlarining ahamiyatini ko'rsatadi [1]. Mazkur yondashuv mediaxabarni tushunish jarayoniga ham tatbiq etilishi mumkin.

Mediaaxborotni baholashda esa shaxsning dastlabki taassurotidan tashqari, kognitiv tahlil mexanizmlari ishga tushishi kerak. Talaba xabarning kim tomonidan yaratilganini, qaysi manbaga tayanganini, undagi dalillar qanchalik asoslanganini va boshqa manbalarda mazkur ma'lumot tasdiqlanishini aniqlashi zarur. Bu jarayonda axborotning tashqi shakli bilan uning mazmuniy ishonchliligini farqlay olish muhimdir. Ijtimoiy tarmoqlarda ko'p uchraydigan yoki ommaviy qo'llab-quvvatlangan xabar doimo to'g'ri bo'lishi shart emas. A.M. Jabbor tomonidan psixologik tadqiqotlarda kognitiv metodlarning mohiyatiga bag'ishlangan ishda bilish jarayonlarini tahlil qilish shaxsning axborotni qanday qayta ishlashi va qanday xulosaga kelishini tushunish uchun muhimligi ta'kidlanadi [2]. Talabalarning mediaxabarni baholashida ham individual kognitiv xususiyatlar katta rol o'ynaydi. Ayrim talabalar ma'lumotni tez qabul qilib, tezkor xulosa chiqarishga moyil bo'lsa, boshqalari esa

qo'shimcha manbalarni izlash va qaror qabul qilishdan oldin solishtirishga ehtiyoj sezadi.

Shu jihatdan mediaaxborotni baholash sifati faqat talabaning bilim hajmiga emas, balki uning kognitiv strategiyalariga ham bog'liq. Axborotni chuqur qayta ishlashga moyil talaba xabarning tashqi ta'siridan ko'ra uning mazmuniy va daliliy tomonlariga ko'proq e'tibor beradi. Yuzaki qayta ishlash esa sarlavha, vizual ta'sir yoki ommaviylikka ortiqcha tayanish bilan namoyon bo'lishi mumkin.

Mediaxabarni baholashda emotsional holat ham sezilarli rol o'ynaydi. Qo'rquv, g'azab, hayrat yoki quvonch uyg'otuvchi xabar shaxs tomonidan neytral ma'lumotga qaraganda tezroq qabul qilinishi mumkin. Kuchli hissiy ta'sir ayrim hollarda manbani tekshirish, muqobil nuqtai nazarni ko'rish yoki xabarning mantiqiy asoslarini baholash jarayonini cheklaydi. Shu sababli talabaning mediaaxborotga nisbatan hissiy reaksiyasini anglay olishi va uni kognitiv baholashdan ajratishi muhim hisoblanadi.

Axborotni to'g'ri baholashda fakt va talqinni farqlash alohida ahamiyat kasb etadi. Media materiallarida obyektiv voqea bilan muallifning unga bergan bahosi ko'pincha birga taqdim etiladi. Agar talaba ushbu ikki qatlamni ajrata olmasa, subyektiv fikrni ham fakt sifatida qabul qilishi mumkin. Shu sababli mediaxabarni tahlil qilishda "nima sodir bo'ldi?" va "bu voqea qanday talqin qilinmoqda?" savollarini alohida qo'yish zarur.

Refleksivlik axborotni baholash jarayonining muhim psixologik tarkibiy qismidir. Talaba nafaqat xabarning mazmunini, balki o'zining unga bo'lgan munosabatini ham kuzata olishi kerak. U nima sababdan muayyan ma'lumotga ishonganini, qaysi omil uning xulosasiga ta'sir qilganini va qaror qabul qilishda yetarli dalil mavjud yoki yo'qligini anglashga harakat qilishi lozim. Bunday refleksiv nazorat mediaxabarni shoshilinch yoki bir tomonlama baholash ehtimolini kamaytiradi.

Raqamli axborot muhitida takrorlanish ham baholash jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Bir xabar turli sahifalar, kanallar yoki foydalanuvchilar tomonidan ko'p marta ulashilganda u tanish va ishonchli ko'rinishi mumkin. Biroq takrorlanishning o'zi axborotning haqqoniyligini tasdiqlamaydi. Shu sababli talaba axborotning necha marta uchraganiga emas, uning birlamchi manbasi va daliliy asosiga tayanishi kerak.

Talabalar uchun mediaxabarni baholashning samarali shakllaridan biri turli manbalardagi ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilishdir. Bir voqeani ikki yoki uchta manbadan o'rganish orqali talaba qaysi faktlar o'zgarmasligini, qaysi jihatlar muallif talqiniga bog'liqligini va qaysi ma'lumotlar qo'shimcha tekshiruvni talab qilishini aniqlay oladi. Bu jarayon tanqidiy tahlil, kognitiv moslashuvchanlik va refleksiv fikrlashning bir vaqtning o'zida faollashishiga olib keladi.

Mediaaxborotni idrok etish va baholashda shaxsning oldingi tajribasi ham muhimdir. Talaba o'zi yaxshi biladigan mavzuga oid xabarni tahlil qilishda mustaqilroq bo'lishi mumkin, notanish sohada esa manbaga yoki boshqalarning fikriga ko'proq tayanadi. Shu sababli mediasavodxonlik faqat universal ko'nikmalar yig'indisi emas, balki bilim, tajriba va kognitiv strategiyalarning o'zaro ta'siri mahsuli hisoblanadi.

Oliy ta'lim sharoitida talabalarning mediaaxborotni idrok etish va baholash qobiliyatini rivojlantirish uchun real materiallar bilan ishlash zarur. Ommaviy axborot vositalari xabarlar, ijtimoiy tarmoq postlari, reklama va qisqa videolarni psixologik va mazmuniy jihatdan tahlil qilish talabaning axborotni avtomatik qabul qilishdan ko'ra ongli baholashga o'tishiga yordam beradi. Bunday mashg'ulotlarda talabaga tayyor xulosa berishdan ko'ra, undan o'z bahosini asoslashni talab qilish muhimdir. "Nima uchun bu xabar sizga ishonchli ko'rindi?", "Qaysi dalil yetishmayapti?", "Xabarning hissiy shakli sizning qaroringizga ta'sir qildimi?" kabi savollar uning ichki tahliliy jarayonlarini faollashtiradi.

Shunday qilib, talabaning mediaaxborotni idrok etishi va baholashi bir-biridan ajratilgan ikki jarayon emas. Idrok bosqichida shakllangan dastlabki taassurot keyingi baholashga ta'sir qiladi, baholash jarayonida esa dastlabki taassurot qayta ko'rib chiqilishi mumkin. Shu sababli mazkur ikki jarayonni bir butun psixologik tizim sifatida o'rganish talabalarda mediasavodxonlikning shakllanish mexanizmlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Xulosa. Talabalarning mediaaxborotni idrok etishi va baholashi diqqat, mazmuniy tushunish, individual kognitiv xususiyatlar, emotsional reaksiya va refleksiv nazorat kabi omillar bilan belgilanadi. Mediaxabarni ko'rish yoki o'qish uning mohiyatini to'liq anglashni anglatmaydi; shaxs axborotni o'z tajribasi va mavjud qarashlari asosida qayta talqin qiladi. Shu sababli mediasavodxonlik talabaning ushbu subyektiv jarayonni anglay olishi bilan ham bog'liq. Mediaaxborotni asosli baholash uchun manba ishonchliligini tekshirish, fakt va talqinni farqlash, turli ma'lumotlarni qiyoslash hamda hissiy ta'sirdan keyin ongli tahlilni amalga oshirish zarur. Oliy ta'lim jarayonida ushbu ko'nikmalarni real mediaxabarlar bilan ishlash orqali shakllantirish talabalarning axborotga nisbatan mustaqil va mas'uliyatli pozitsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Жаббор Алишер Мусирмон угли. Восприятия текстового материала как предмет психолингвистического анализа // “Фундаментальные научные исследования: теоретические и практические аспекты” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2019. – B. 19–21.

2. Jabbor A.M. The essence of cognitive methods in psychological research // *International Journal on Integrated Education*. – 2020. – Vol. 3. – № 6. – P. 28–31. DOI: 10.31149/ijie.v3i6.397.

3. Potter W.J. *Media Literacy*. – Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2019.

4. Hobbs R. *Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom*. – Thousand Oaks, CA: Corwin, 2011.
5. Buckingham D. *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*. – Cambridge: Polity Press, 2003.